

Jan Evangelista Purkyně – jak žil ve Spálené ulici

V r. 1895 byla v Praze uspořádána Národopisná výstava. Péče a výdaje byly mimořádné, neboť expozice chtěla ukázat výsledky hospodářské, ale i kulturní, kterých česká společnost v uplynulém období dosáhla. Část výstavy připomněla také významné osobnosti uplynulých let tím, že byla představena rekonstrukce jejich pracoven. Tak diváci mohli mezi jinými vidět i prostředí, v němž žil a pracoval Jan Evangelista Purkyně ve Spálené ulici.

O výstavě vydal L. J. Čech katalog nazvaný Národopisná výstava československá v Praze, 1895. Na str. 434 čteme:

„Interieur Jana Ev. Purkyně, po celé Evropě proslulého učence a u nás mimo to neméně horlivého buditele, pořízen byl zásluhou a obětavostí příbuzných, sl. Slavínské a inž. K. Purkyně.

Příhodné místo, zvláště k tomu upravené, podává nám úplný dojem zařízeného pokoje. V něm uloženy nábytek a výzdoba tak, jak bylo to prý za posledních let učenových. Vše zachováno pečlivou pietou sl. Slavínské. Mezi nábytkem byla pozorovateli obzvláště nápadna prostranná postel, umístěna v zadu tohoto pokoje. Je to prý postel, v níž geniální vědec vypustil svého velkého ducha. Tu i tam přidány k tomuto věrnému obrazu pokoje Purkyněva některé památky po slavném učenci. Viděti tu jeho sošku, jeho podobizny; ve zvláštní skříni přidány některé památky rodinné. Na stěně na přístupném místě upevněny opisy listů se slavnými muži; obzvláště zajímaly mezi nimi listy Goethovy. Na stole pod sklem přiklopen byl voskový snímek ruky

1 Pohled do interiéru Purkyněova bytu ve Spálené ulici, uveřejněný v katalogu Národopisné výstavy. Vpravo vidíme skříň, na které stojí samovar. Pavel Kovář vzpomíná, že tento Purkyněův samovar viděl v bytě u prof. Otakara Matouška (Živa 2011, 5: LXXIII–LXXIV). Samovar byl před několika lety exponátem na výstavě v Klementinu věnované zednářství.

Purkyněovy, jinde sádrový snímek jeho obličeje, pořízený při smrti jeho.

V dvojité skříni, přiléhající k tomuto pokoji Purkyněovu, vystaveny mnohé jiné památky po něm. Byly zapůjčeny nejvíce z muzea libochovického. Univ. prof. J. Schöblem zapůjčeny k tomuto účelu některé vzácné předměty, jako Purkyněův mikroskop, původní jeho obrázky ke studiím kineskopickým (znázornění pohybu srdce), perimetr (prostý to přístroj k měření zorného pole), fotografie jeho tváře ke studiu mimiky obličeje a j.

Přečetně v vyložených zde věcí dávaly nám názor o tom, jaké světové slávě těšil se tento veliký Čech ještě za svého života.

Prerůzné učené společnosti a akademie po celé Evropě uctívají jej čestným členstvím; car ruský zrovna tak, jako král pruský a císař rakouský vyznamenávají jej vysokými řády, české spolky vlastenecké i odborné vědecké prokazují mu různým způsobem svou úctu a vděčnost; starají se i po jeho smrti o obnovování jeho nehynoucí slávy.

Bohužel, že nebylo lze výstavou Purkyněovou ukázati vlastní plodnou a všestrannou činnost tohoto velikého muže. Theoreticky zpracoval sice dr. Stolz úplně i tuto látku, avšak pokusy získati potřebné prameny z různých ústavů i ze soukromého majetku zůstaly bez výsledku.“

Je zajímavé porovnat tento popis bytu s další zprávou, která pochází z pera zahraničního autora. V r. 1860 navštívil Prahu Polák Janusz Ferdynand Nowakowski, tehdy studující lékařství na Mediko-chirurgické akademii ve Varšavě. Přijel, aby se setkal s Purkyněm, o němž chystal napsat životopis. Ve své knize, která vyšla dva roky poté, nám zanechal zajímavou vzpomínku z návštěvy Purkyněova bytu ve Spálené ulici:

„Purkyněův byt je pohodlný, ale skromný a originální, proto mu také věnujeme několik slov, protože i to patří podle našeho mínění k charakteristice člověka. Za vchodem do velkého, světlého pokoje je možno již skrze skleněné dveře, vedoucí vlevo, spařiti hlavu, běloučkou jako sním, vždy schýlenou nad knihou. Často jsem zastihl Purkyně, jak leží na velké a široké pohovce a čte. Necht' však vejde kdokoli, ihned vstane a velmi zdvořile vítá. Před pohovkou stojí stůl, přikrytý ubrusem, a na něm několik fyzikálních přístrojů, které se mění podle toho, čím se Purkyně právě obírá. Pohovka stojí ihned u skříně s knihami, vedle několik velmi prostých židlí a na nich knihy a krabice s nástroji. Pak je tu rovněž skromné lůžko. Protější stěna je zastavěna skříněmi, v nichž jsou až do stropu narovnané knížky a uložena příruční chemická laboratoř. Téměř uprostřed pokoje je originální stůl: jsou to čtyři sloupy ve tvaru kuželů, podobné velmi vysokým homolím cukru, ty jsou nahoře spojeny dřevěnými tyčemi, na kterých leží desky a na těch teprve lahve, kelímky, lahvičky a přerozmanité chemické a anatomické přístroje, krátce celý obchod s lékařským náčiním. Nejoriginálnější věcí v tomto pokoji je Purkyněův malý druh, jeho jediná zábava, jediná živá bytost, k níž promlouvá: je to sýsl tak ohočený, že na zavolání ‚sýslíku‘ hned přibíhá k svému pánovi. Tehdy byste měli vidět tu tvář učeného starce, usmívající se na své zvířátko, které znovu pískáním projevuje svou radost. Jejich rozhovor má obvykle tento pořádek: Sýslíku se – sýslík nemá mléko, ha, ha... a sýsl s pšitěním hned vylézá zpod skříně, pobíhá rychle po pokoji, zastavuje se a hledí bystře do očí filozofa, který jako by sledoval proud jeho myšlenek, pak se znovu schovává pod skříň a točí se kolem svého hnízda. Hnízdo je v malé dřevěné klice, která je vždycky otevřena, aby svoboda jejího majitele nebyla ničím omezena.

Když vejдемe do druhého pokoje, ale prvního od vchodu, uvidíme uprostřed ohromný bílý stůl zaplněný atlasy, mapami a vědeckými předměty toho druhu. V jednom koutě klavír, na kterém se mi

jednou podařilo slyšet hrát pěknou dívku: byla to slečna Čelakovská, dcera českého básníka a Purkyněho přítele, který zemřel roku 1852 a o němž jsem už dříve hovořil. Je třeba připomenout, že děti znamenitého básníka Čech bydlí v téže domě jako Purkyně a často ho navštěvují. Protože jsem neznal tento důvěrný vztah k rodině Čelakovských a protože jsem věděl, že Purkyně nemá u sebe někoho z rodiny, velmi jsem se zpočátku divil. Neměně jsem byl zaujat sádrovým odlitkem ruky, umístěným v pěkné skleněné schránce na sloupu v téže pokoji. Myslel jsem, dívaje se zdaleka, že je to zajisté odlitek ruky zemřelé matky nebo ženy, ale ptát se na to se neslušelo a ani jsem si to nedovolil z obavy, abych snad uspokojením své zvědavosti nevyvolal smutné vzpomínky. Jednoho dne jsem se jaksi nechtěně přiblížil k onomu sloupku, sádrová ruka se mi zdála na ženskou ruku příliš velká, příliš kostnatá a tehdy jsem již směle požádal o vysvětlení. Dostal jsem tuto odpověď: ‚Je to odlitek ruky‘ – řekl Purkyně – ‚mého dobrodince, barona Hildprandta; chovám ji v úctě na věčnou památku‘.

Není tato skutečnost výrazem ušlechtilé vděčnosti, vlastnosti na světě bohužel tak vzácné? Snad mi někdo vytkne, že si pohrávám s drobnostmi, přiznám se však otevřeně, že raději přijmu pokárání, než abych takové věci ponechal stranou.

Než jdeme dále. V tomto pokoji nebylo kromě zmíněných předmětů, trochu obyčejného nábytku a pěkných rodinných portrétů nic pozoruhodného. Avšak promiňte, jednoho dne jsem našel velmi zajímavý předmět: byl to stůl zaplněný fotografiemi tváří v obvyklé velikosti. Nemálo jsem se podíval, když jsem na každé snad ze šedesáti fotografií poznal tvář Purkyněho. Pozoruhodné však bylo, že každá tvář byla v jiné pozici, každá představovala nejruznější změny rysů od vážných až po smející se, plačící nebo modlící se. Někdo možná řekne, že je to hračka, ale Purkyně nedělá nic nadarmo; tehdy studoval hru svalů ve tváři, což bylo snadné, protože jeho sluha umí fotografovat. Jmenuje se Emanuel Lokay. Ve třetím a posledním pokoji a napravo od dveří je velmi bohatá knihovna, rozdělená podle národností, jsou tu sloupky s obrovskými zeměpisnými a astronomickými globusy, vedle teleskopu a v oknech překrásné akvarium.

Každý čtenář nepochybně uzná, že dnešní lidé v takovém postavení takto nebydlí; a přece, oč je popsán byt přitažlivější než ony vybrané salóny trpěící seksamitem, zlatem, a... pouze zlatem. Tady člověka odzbrojuje prostota, zatímco v oněch salónech ho omezují etiketa a nadsázka.

Purkyně má jen dva syny. Emanuel, který je známý svými pracemi v přírodních vědách, v současné době zastává p. Emanuel na venkově v Čechách úřad profesora v lesnickém ústavu v Bělé v boleslavském okrese. Druhý syn, p. Karel, je umělcem, malířem a dlí v zahraničí. Takto opuštěný Purkyně není však sám: práce a věda, které si od dětských let zamiloval, jsou pro něho povoláním, zasvěcení dobru vlasti je mu skutečnou rozkoší, a uznání přátel a úcta mládeže záviděníhodným zbožňováním.

Vedle historiohrafa Palackého, kněze Štulce, poslance dr. Riegera, člena národ-

2 Purkyněho pracovna. Umělec zobrazil vědce sedícího v křesle před knihovnou, na níž jsou umístěny busty tří osob. Kresba je neumožňuje identifikovat, ale pravděpodobně mezi nimi bude busta Johanna Wolfganga Goetha, s nímž se Purkyně v r. 1822 setkal a jehož básně překládal. Kresba A. Gareise

ní reprezentace (zetě Palackého) a Karla V. Zapa, patří dnes Purkyně v Čechách nesporně k největším autoritám, k nejlivnějšímu a nejmilovanějšímu lidem. K tomu ho nepochybně opravňuje jeho vysoké postavení ve vědě, jeho kmetská stáří a především jeho laskavý charakter; prostota a milé jednání vábí k němu všechna srdce.“

Co víme o osobách, o nichž autoři vyprávějí

Purkyněův byt se nacházel v domě ve Spálené ulici č. 74, ve druhém poschodí. Byly to tři velké pokoje s okny do Spálené ulice – ložnice, pracovna a přijímací pokoj. V boční části této rohové budovy, obrácené k domu s populární restaurací U Ježíška, byla ložnice manželky Karla Purkyně a jeho dětí, jídelna a malířský ateliér. Po smrti Karla jeho ateliér používal Josef Mánes a po něm sochař Václav Levý. Fyziologický ústav se nacházel pod Purkyněovým bytem v prvním patře domu.

Oba citované články zasluhují bližšího vysvětlení, především u osob, jejichž jména se v textu vyskytují.

Slečna Jindřiška Slavínská (vlastním jménem Rittersbergová), se narodila ve Lvově r. 1843 jako dcera staročeské šlechtické rodiny. Byla operní pěvkyní a stala se členkou souboru Národního divadla v Praze. Měla blízký vztah k Purkyněově rodině. Obraz Karla Purkyněho Umělcovy děti, který znázorňuje dva Karlovy syny a dceru, věnovala Národní galerii. Jindřiška Slavínská tragicky zahynula pod kopyty splašeného koně na zahradní slavnosti ve Stromovce 11. července 1908 ve věku 65 let. Neprovdaná Slavínská v poslední vůli odkázala svůj dům hercům na vybudování hereckého azylu a městu Praze věnovala rozsahlé umělecké sbírky, obsahující zejména díla Antonína Chittussiho a rodiny Mánesů.

Jméno Ing. K. Purkyně, zmiňované v souvislosti s úpravou Purkyněova bytu na výstavě, je mylný údaj. Jde o vnuka J. E. Purkyně, neboť oba synové, Emanuel i Karel, již v době konání výstavy nežili. Přírodopisec Emanuel měl dceru Julii a syna Otakara, který se stal lékařem. Karel měl staršího syna Jana, strojího inženýra, a mladšího Cyrila, geologa. Dcera Růžena byla malířkou a spisovatelkou. Inženýrem byl tedy jediný z Purkyněových vnuků – Karlův syn Jan.

V článku Nowakowského se uvádí Emanuel Lokay jako Purkyněův sluha, přesnější by bylo uvést ho jako laboranta. Zmiňovaný soubor asi 60 fotografií se týká Purkyněových studií lidské fyziognomiky. Z těchto snímků se do dnešního dne dochovalo pouze 7 – znázorňují šibalství, dobrou pohodu, opovržení, odmítavost, hněv, rozhořčení a přemýšlení. Je zajímavé, že k lidské tváři ukazující stavy myslí a proměny nálad, které se projevují v mimice úst, tváří a výrazu očí, se vyjádřil i ve verších. V r. 1862 publikoval báseň Fyziologický fyziognom, která byla uveřejněna v Obrazech života a Purkyně ji podepsal jedním ze svých pseudonymů, Jan P. Libochovický.

Slečna Čelakovská byla dcera básníka Františka Ladislava Čelakovského, jenž patřil k Purkyněovým přátelům. V r. 1842 získal ve Vratislavi profesuru slovanských jazyků a doba pobytu obou mužů na Vratislavské univerzitě je výrazně sblížila. Purkyně vzpomíná na nedělní odpoledne společně trávená v zahradě, vyplňovaná rozhovory o otázkách, které je zajímaly. Čelakovský se vrátil v r. 1849 do Prahy, když byl povolán na pražskou univerzitu jako profesor slavistiky. V r. 1851 jeho druhá manželka Antonie Raisová zemřela a rok poté umírá i Čelakovský. Jejich děti osiřely a Purkyně se jich ujal, jeho byt jim byl vždy otevřen. Sblížení ještě usnadňovalo to, že syn Čelakovského Ladislav byl botanikem stejně jako Purkyněův syn Emanuel.

V obou popisech bytu je zmiňován odlitek ruky pod skleněným příklopem. V prvním se mluví o voskové ruce Purkyněově. Tento omyl opravuje příspěvek Nowakowského, v němž Purkyně vysvětluje, že jde o sádrový odlitek ruky barona Hildprandta. Baron přijal mladého Purkyně jako domácího

učitele svého syna Ferdinanda. Purkyně se totiž po celou dobu studií potýkal s finančními potížemi a řešil to tak, že vyučoval děti v předních pražských rodinách. Když dostal nabídku být učitelem přímo na zámku Blatná, přerušil studia. Na Blatné si získal přízeň celé rodiny, a tak když Ferdinand odjel jako člen šlechtické gardy v závěru napoleonských válek do pole, baron Purkyněho povzbudil k dokončení studia medicíny, a navíc jej velkoryse finančně podpořil. I po absolvování studií byl Purkyně zván na Blatnou a po odjezdu do Vratislavi udržoval korespondenci se všemi členy rodiny, kteří na Blatné se zájmem a radostí sledovali jeho úspěchy.

Nowakowski také zmiňuje klavír v Purkyňově bytě. K hudbě měl Purkyně blízko. Byl častým návštěvníkem operních představení, která sledoval s oblibou s klavírním výtahem v ruce, a doma pak na housle některé partie přehrával.

V popise bytu předvedeném na výstavě se uvádí, že na čestném místě byly vyvěšeny listy Goethovy. Johann Wolfgang Goethe se vedle poezie intenzivně zajímal o přírodní vědy. Jednou z fyzikálních otázek, kterým se věnoval, byla optika – lom světla a otázka barev. Goethovi přátelé v Berlíně ho upozornili na Purkyňovu disertaci Příspěvky k vidění ze subjektiv-

ního hlediska. Goethe si disertaci opatřil a velmi ho zaujala. Když koncem r. 1822 přijel Purkyně do Berlína, aby se představil na odpovědných místech jako uchazeč o profesuru ve Vratislavi, dojednali jeho přátelé setkání obou mužů ve Výmaru. Tam se Purkyně s Goethem seznámil a básník se pak vyjádřil o Purkyňovi s velkým uznáním. Purkyně v r. 1823 obhájil habilitační práci druhým rozšířeným vydáním svého spisu o subjektivních zrakových jevech. Věnoval ho Goethovi a poslal výtisk do Výmaru. Goethe pak listem z 18. března 1826 Purkyňovi poděkoval a vyjádřil se pochvalně o jeho díle.

Autor popisu návštěvy Purkyňova bytu J. F. Nowakowski byl prvním Purkyňovým životopiscem. Jeho kniha *Życie y prace naukowe Jana Purkyniego* vyšla ve Varšavě v r. 1862. Nowakowski (1832–1883) po vystudování gymnázia pracoval jako knihovník senátu ve Varšavě. Složil právníké zkoušky, ale i poté pokračoval v práci v knihovně a rozhodl se pro studium medicíny, které ukončil v r. 1864. Purkyně ho zaujal nejen vědeckými úspěchy, ale také přátelstvím k Polákům, které prokázal jako vratislavský profesor i po návratu do Prahy svou korespondencí s polskými vědci i umělci. Prahu Nowakowski navštívil v letních měsících, jak plyne z korespon-

dence. První list je doporučení pro J. E. Purkyně, který mu napsal 21. července 1860 profesor gynekologie ve Varšavě a bývalý Purkyňův žák Ludvík Neugebauer. Druhý list je datován 29. září 1860 a Nowakowski v něm připomíná Purkyňovi jeho slib, že mu zašle do Varšavy bližší životopisné údaje a portrét. Purkyně mu obratem žádané informace poslal.

V Literárním archivu Památníku národního písemnictví jsou uloženy dva Nowakowského dopisy Purkyňovi. Vedle zmíněného dopisu z r. 1860 tu najdeme ještě dopis z r. 1861. Je zajímavé, že první je psán česky s několika polonismy, následující pak v polštině. Nowakowski po dokončení studia medicíny byl následujícího roku (1865) zvolen dopisujícím členem Spolku českých lékařů. Měl zájem o celé české prostředí, napsal články o Josefu Jungmannovi, F. L. Čelakovském a vyšehradském proboštu, literárně činným Václavu Štulcovi. V r. 1870 vydal stručný přehled české literatury.

První text přibližuje prostředí, v němž Purkyně žil, Nowakowski pak představuje vědce jako skromného, zdvořilého a vlídného muže s vřelým vztahem k němž tváří – ochočenému slyškoví.

Citovaná literatura uvedena na webu Živý.

Pavel Sekerka

Historie pivoňek v Průhonících

Pivoňky (*Paeonia*), jejichž plané druhy vyskytující se v Evropě jsme představili na str. 63–67 této Živý, se u nás běžně pěstují v okrasných zahradách. Nikdy však nedosáhly takové obliby a zájmu mezi soukromými sběrateli a šlechtiteli jako jiné skupiny okrasných rostlin. Šlechtěním růží, jirinek, lilíí a kosatců se zabývala a zabývá řada zájemců, kteří se sdružují ve spolcích. Naproti tomu pěstování širšího sortimentu pivoňek je záležitostí pouze několika nadšenců. Přesto vznikly poměrně ucelené sbírky v některých botanických zahradách – v Botanické zahradě hl. m. Prahy, v Botanické zahradě a arboretu Mendelovy univerzity v Brně a při Zahradě léčivých rostlin Farmaceutické fakulty Univerzity Karlovy v Hradci Králové. Naše největší a nejstarší veřejně přístupná sbírka pivoňek je spojená s Průhoníci u Prahy, kde také sídlí Botanický ústav Akademie věd ČR a Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví.

Podle dochovaných zpráv rostlo v Průhonickém parku na přelomu 19. a 20. století 600 trsů bylinných pivoňek. V r. 1927 zde byly pěstovány dva druhy dřevitých pivoňek, a to několik červeně a žlutě kvetoucích klonů p. Delavayovy (*P. delavayi*) na alpinu a několik rostlin p. keřovitě (*P. suffruticosa*) na nádvoří zámku. Větší sortiment bychom našli v zásobní zahradě parku ve 30. letech, část z něj byla vysazena do parku, ale postupně docházelo ke ztrátě. Výsadba pivoňek v tomto období probíhala na nádvoří a u Faustova dubu. Katalog Spolkových zahrad Průhonických nabízí

v r. 1927 celkem 42 odrůd bylinných pivoňek, z toho je většina odrůd odvozená od p. čínské (*P. lactiflora*). V r. 1936 je to již 61 odrůd pivoňky čínské, tři odrůdy p. lékařské (*P. officinalis*) a dva botanické druhy. Ještě před válkou Dendrologická společnost dovezla rozsáhlý sortiment bylinných pivoňek jak z Čech (Žehušice), tak ze zahraničí od firem B. Ruys Dedemsvaart – Nizozemsko, Barbier et Cie – Francie, Kew and son – Velká Británie. Matečnice se tak rozrostla na více než 250 odrůd. Protože jsou vzrostlé matečnice relativně nenáročná na údržbu, sortiment zčásti přežil válku.

1 Nově vysázená expozice českých odrůd. V popředí pivoňky vyšlechtěné v Průhonících s monstrózním tvarem květu

V letech 1956–75 hodnotila sortiment 170 odrůd pivoňek Milada Opatrná ve Výzkumném ústavu okrasného zahradnictví. Rostliny zařazené do hodnocení pocházely především z matečnic Dendrologické společnosti, část snad i z výsadeb v Průhonickém parku, některé odrůdy byly dokoupeny. Po sortimentálním hodnocení, podobně jako u jiných skupin okrasných rostlin, byla kolekce zrušena. Zahradnický perspektivní odrůdy převzaly zahradnické podniky, např. školky v Litomyšli, část byla